

Naxçıvanın dünəninin tarixi yadigarları

Kəngərli xanlarının sarayı

Naxçıvan şəhərinin cənub-qərb hissəsində, Möminə Xatun türbəsinin yaxınlığında üçmərtəbəli tarixi bir bina var. Naxçıvan–Marağa memarlıq məktəbi üslubunda inşa edilmiş bu bina el arasında “Xan sarayı” adlandırılır. Bu yaraşığıl binanı Naxçıvanın tanınmış Kəngərlilər nəslinə mənsub Kalbalı xan tikdirmiş.

Bu nadir bina 15 ildir ki, muzeyə çevrilib.

Kalbalı xan 1787-ci ildən 1820-ci ilədək fasilələrlə Naxçıvan xanlığına rəhbərlik edib. 1820-ci ildən sonra isə xanın oğlanları Ehsan xan və İsmayıl xan bu binada Naxçıvan xanlığını idarə ediblər. Binaın Şərq memarlığı üslubunda, yüksək təpə (Xan diki) üzərində inşa edilməsi onu son dərəcə əzəmətli göstərir. Bu tarixi bina XVIII əsrin sonlarından XX əsrin əvvəllərində Naxçıvan xanlığının iqamətgahı, həm də xan ailələrinin yaşayış evi olub. Xanlıq ləğv olunduqdan sonra bu sarayda Kəngərli süvarilərinin komandanlığı yerləşmiş, 1918-1920-ci illərdə isə Naxçıvan Milli Müdafiə Şurasının Qərargahı buraya köçürülmüşdür.

“Əcəmi seyrəngahı” istirahət kompleksinə daxil olan bu saray binası 1998-ci ildən 2010-cu ilədək Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Xalça Muzeyi kimi fəaliyyət göstərmiş, Naxçıvan xanlığının dövlətçilik tarixini, irsini elmi əsaslarla qorumaq və təbliğ məqsədilə 2010-cu ilin oktyabr ayında burada “Xan sarayı” Dövlət Tarix-Memarlıq Muzeyi yaradılıb. Bu il isə muzeyin yaradılmasının 15 illiyi tamam oldu. 2015-ci ildən obyekt “Xan sarayı” Dövlət Tarix-Memarlıq, Möminə Xatun və Açıq Səma Altında Muzey Kompleksi kimi fəaliyyət göstərməyə başlayıb.

Kompleksin direktoru Rəhim Rəhimov bildirdi ki, Naxçıvan xanlığının əsası 1747-ci ildə Heydərqulu xan tərəfindən qoyulmuş, 81 il fəaliyyət göstərmişdir. 1828-ci il fevral ayının 10-da isə Türkmənçay sülh müqaviləsinə əsasən xanlığın fəaliyyəti dayandırılmışdır. 1828-ci il martın 21-də Naxçıvan və İrəvan xanlıqları rəsmi şəkildə ləğv edilərək Rusiyanın tərkibinə qatılmışdır. Müsahibimiz Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlətçiliyinin davamı kimi özünü göstərir. Naxçıvan xanlığı, Azərbaycanın başqa bölgələrinin xanlıqları Azərbaycan dövlətçiliyini təmsil ediblər, Azərbaycanı qoruyub yaşadıblar”.

Rəhim Rəhimov bildirdi ki, “Xan sarayı” Dövlət Tarix-Memarlıq Muzeyinin ətraf ərazi ilə birgə sahəsi 4,2 min kvadratmetrdir. Muzeyin özünün ekspozisiyası isə 9 zaldan ibarətdir. Binadakı otaqların divarlarında

Naxçıvanın qədim yaşayış evlərinə məxsus taxçalar var və ekspozisiyanın salonlarında Naxçıvan xanlığının xəritəsi, məşhur Kəngərli nəslinin tanınmış hərbi-siyasi xadimlərinin fotosəkilləri, onların nəsil şəcərəsi haqqında arxiv sənədləri, xatirə əşyaları nümayiş etdirilir. Həmçinin burada Naxçıvan xanlığının atributları, döyüş və dövlət bayraqları, etnoqrafik əşyalar qorunub saxlanılır. Öyrəndik ki, cəmi 75 eksponatla fəaliyyətə başlayan muzeydə hazırda 3000-ə yaxın

eksponat var. Həmçinin burada muzey fondu əsas və elmi-köməkçi olmaqla, iki bölmədən ibarətdir. Ötən dövrdə muzeyin fəaliyyəti xeyli genişləndirilmiş, əhaliyə nümunəvi muzey xidməti göstərilmişdir. Müxtəlif dövrlərdə muxtar respublikaya səfər edən yerli və əcnəbi qonaqlara muzey haqqında geniş məlumatlar verilmişdir.

Bundan əlavə, tarixi əhəmiyyəti nəzərə alınaraq kompleksdə bu günədək bir çox beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlər, el şənlikləri, rəsm müsabiqələri, festivallar təşkil olunmuşdur. Eyni zamanda muxtar respublikanın ali təhsil müəssisələri ilə yaradılmış əməkdaşlıq əlaqələri çərçivəsində müvafiq ixtisaslar üzrə oxuyan tələbələrin təcrübə mübadiləsi təşkil olunmuş, kollektivlərə lazımı xidmətlər göstərilmişdir.

Qeyd edək ki, Naxçıvan xanlığının Azərbaycan dövlətçiliyinə verdiyi töhfələr böyükdür. Bu xanlıq böyük dövlət xadimləri, cəsur sərkərdələr yetişdirmişdir. Tək bir nəsilən altı generalın, bir çox ictimai xadimin yetişməsi bu sülalənin Azərbaycan tarixində nə qədər böyük yeri və rolu olduğunu göstəricisidir. Qürurvericidir ki, “Xan sarayı” Dövlət Tarix-Memarlıq, Möminə Xatun və Açıq Səma Altında Muzey Kompleksinin kollektivi bu gün də qəhrəmanlıqlarla dolu keçmişimizi, milli dövlətçilik tariximizi və bu tarixi özümdə yaşadan mədəni irsimizi bura yolu düşən hər kəsə, o cümlədən gələcək nəsillərə sevrək tanıdırlar.

Ordubadda Ərbabın evi və ipək fabriki

Ulu öndər Heydər Əliyevin “Azərbaycanın incisi” adlandırdığı Ordubadın özünəməxsusluğunu bu bölgəyə yolu düşən hər kəs bilir. Dağların ətəyində, maili relyefdə salınmış qədim şəhər Azərbaycanda müasirliyi ilə yanaşı, orta əsrlərin ruhunu da indiyədək özündə qoruyub saxlayan azsaylı yaşayış yerlərindəndir.

Təsədüfi deyil ki, Böyük İpək yolu üzərində yerləşən və orta əsrlərin zəngin sənətkarlıq, ticarət mərkəzlərindən biri olan bu şəhər, həm də özünün mühüm memarlıq ənənələri ilə seçilir. Şəhərin 5 əsas məhəllə üzərində qurulması, hər məhəllənin özünün məscidi, çeşməsi, çinar ağacları ilə ümumi

ansambl yaratması fonunda həm də buradakı evlərin tikililərdə bu özünəməxsusluq aydın görünür. Şəhərin mərkəzində bir tarixi bina da var ki, bu gün də Ordubada gələn qonaqların diqqətini ilk baxışdan cəlb edir.

İkimərtəbəli, üzü cənub-qərb istiqamətində tikilmiş və geniş balkonu olan bu binanın nə az, nə çox, tam 160 yaşı var. Ordubadlılar arasında bu bina “Ərbabın iş yeri” kimi tanınır. Ordubad şəhərinin yaşayış memarlığı üslubunda tikilən binaları içərisində xüs-

manlar janrının banisi M.S.Ordubadının me-muarlarında da onun vaxtilə Ərbabın sexində işlədiyinə dair qeydlər vardır.

Mənbələrə əsasən, Ərbabın evinin birinci mərtəbəsi barama yığımı, ikinci mərtəbəsi isə ipək sarınması üçün istifadə olunarmış. Bu evin digər xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də divarlarının enli və qalın olması, çatma tağlarla işlənməsidir. Binaın eyvan şəbəkələri əvvəlcə Avropa–Şərq memarlığının sintezi, sonralar isə sırf Şərqə aid Xətai şə-

silə seçilən bu tarixi ev ordubadlı sahibkar Rzaqulu Rzayevə məxsus olub. O öz evinə bitişik ərazidə ipək fabriki açmış və onun ilk rəhbəri olmuşdur. Məhz onun sayəsində 1865-ci ildə Ordubadda baramaçılıq fabriki fəaliyyətə başlamışdır.

Fabrikin ərsəyə gəlməsində Rzaqulu Rzayev çox əziyyətlər çəkmiş və fabriki üçün 96 çeşməli, 24 adda dəzgah gətizdirmiş və müəssisəyə çox sayda işçi cəlb etmişdir. Ordubadın xeyirxah, işgüzar insanlarından olan Rzaqulu Rzayevə el arasında “Ərbab” deyərmişlər ki, bu da “ağa”, “cənab”, “sahib” sözləri anlamında işlədilmiş. Məhz Ərbabın sayəsində bu iş yeri Ordubadda orta əsrlərdən inkişaf etdirilən baramaçılığın inkişafında böyük rol oynamışdır. Tarixi ro-

nın blokadaya salınması bir çox sahələr kimi, Ordubadda da ipəkçiliyin tənəzzülünə səbəb olmuşdur.

O ki qaldı, Ərbab Rzaqulu Rzayevə, onun avtobiografiyasına dair az məlumat qalıb. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra o, bir neçə illiyə Gəncə şəhərinə sürgün edilmiş, lakin ipəkçilik sahəsində ixtisaslı kadr çatışmazlığı səbəbindən Ordubada qaytarılaraq yenidən fabrikaçılıq rəhbərlik etmişdir. Bir müddət sonra isə Rzaqulu Rzayev Gəncəyə köçmüş və ömrünün sonuna qədər orada yaşamışdır.

Üstündən bir əsr yarım keçməsinə baxmayaraq, el arasında bu günədək “Ərbabın iş yeri” kimi tanınan bu binanın adı artıq rəsmi sənədlərdə də belə yazılır.

“Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına dair 2023–2027-ci illər üçün Dövlət Proqramı” çərçivəsində Ordubad Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun ərazisindəki abidələrin bərpa-konservasiya layihələrindən biri də “Ordubad şəhərində yerləşən Ərbabın iş yeri və ona bitişik tarixi bina”nın bərpa edilməsidir. Artıq bu istiqamətdə işlərə başlanmışdır. Tezliklə bu tarixi bina onu ziyarət edənlərin üzünə açılacaqdır.

Qədim diyarın tarixi arxiv sənədlərində

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsi Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunun əməkdaşları – tarix üzrə fəlsəfə doktorları Yaşar Rəhimov və İlhami Əliyevin Rusiya Federasiyasının Sankt-Peterburq şəhərində yerləşən Rusiya Dövlət Tarix Arxivindən əldə etdikləri qiymətli sənədlər kitab halında nəşr edilib.

“Apostrof-A” nəşriyyatında işıq üzünə görə 356 səhifəlik toplusunun ön sözünün müəllifi və redaktoru tarix üzrə fəlsəfə doktoru Yaşar Rəhimov, tərtib edən isə tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent İlhami Əliyevdir. Nəşrin hazırlanması Muxtar Respublikanın və AMEA Naxçıvan Bölməsinin rəhbərliyinin himayəsi ilə həyata keçirilib. Bu məqsədlə tədqiqatçılar Rusiya Federasiyasının Sankt-Peterburq şəhərinə ezam olunublar. Onlar Rusiya Dövlət Tarix Arxivində Naxçıvanın XIX–XX əsrlər tarixinə dair saxlanılan sənədləri araşdıraraq, müvafiq materialların surətlərini əldə ediblər.

Əldə olunan sənədlər əsasında hazırlanan kitab Naxçıvanın tarixi keçmişinin daha dərinə öyrənilməsinə, həmçinin bölgənin Rusiya arxivlərində qorunan məxəzlər əsasında yeni faktlarla işıqlandırılmasına xidmət edir. Sənədlər toplusunda Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan qədim Naxçıvan diyarının XIX–XX əsrin əvvəllərinə aid ictimai-siyasi tarixi, iqtisadi həyatı, əhalisi və tarixi coğrafiyası ilə bağlı sənədlərin fotoları verilib.

Kitabdan tədqiqatçılar, magistrələr, doktorantlar, ümumiyyətlə, Naxçıvan tarixini araşdıranlar faydalana bilərlər. Səbuhi Həsənov